

נושא העבודה

דיני ירושה

תאריך - ינואר 2017.

העבודה מוגשת בחסות העמותה של

"נוער שוחר משפט עברי"

הקדמה אישית

כידוע, תהליך בחירת נושא לעבודה הוא מורכב, וכאשר התבקשתי לבחור נושא לעבודתי זה היה מאתגר כיוון שהייתי צריכה לחשוב על נושא שיעניין אותי, יסקרן אותי, ירתק אותי וכן שקיים ודובר במשפט העברי ולא רלוונטי רק לימים אלה. כמו כן לא פשוט למצוא נושאים כאלה שמכילים את כל זה, אבל מההתחלה ידעתי שאכתוב על דיני ירושה. זהו נושא שדובר רבות במשפט העברי על ידי חכמים רבים ופרשות רבות נכתבו עליו וגם זה נושא גדול מאוד בימים אלו. ידעתי שהנושא הזה ימשוך אותי לכתוב עוד ועוד וירתק אותי עצם מורכבותו.

מהבחינה האישית רציתי לחקור את דיני הירושה מכיוון שלפני מספר שנים אבי נפטר, ובגלל שהייתי קטנה לא נכללתי בתהליך הירושה(פגישות עם עו"ד, פסקי דין, שיחות במשפחה וכו') וכאשר גדלתי העניין סיקרן אותי, רציתי לדעת כל פרט משפטי בנושא הירושה של אבא שלי לכן התחלתי לשאול את אמי איך הירושה התחלקה במשפחה ומשם התחלתי לחקור באינטרנט אודות ירושות וניהולן.

מה שהוסיף והיווה כבסיס לבחירתי בנושא דיני הירושה הוא השיעורים שהייתי באוניברסיטת תל אביב(במסגרת תוכנית הלימוד הנ"ל). השיעורים על דיני הירושה סיקרנו אותי יותר משאר השיעורים, וגרמו לי לחשוב בפן האישי איך זה מתנהל בחיי והאם זה מתנהל נכון. נושא דיני הירושה הצטייר אצלי כאחד מהנושאים הייחודיים שקיימים עקב ההיסטוריה שלו, הדיבור הנרחב עליו, והתפתחותו לעולם המודרני .

תוכן עניינים

1הקדמה אישית
2תוכן עניינים
3מבוא
4דיני ירושה במשפט העברי
5ירושה על פי דין במשפט העברי
7"מתנה מחיים" במשפט העברי
10דיני ירושה במשפט הישראלי
11ירושה על פי דין במשפט הישראלי
13ירושה על פי צוואה במשפט הישראלי
15כשרות ופסלות לרשת
17השוואה בין המשפט העברי למשפט הישראלי
17צוואת שכיב מרע
19מעמד האישה
21סיכום
22ביבליוגרפיה

מבוא

בעבודה זו בחרתי לחקור את נושא דיני הירושה. דיני הירושה עוסקים בהשלכות שנובעות ממותו של אדם, ההשלכות הם בכל תחומי המשפט והן נוגעות לאלה שהמוריש הותיר אחריו ושיש להם עניין בעיזבונו. בנוסף דיני הירושה קובעים את הסדר בין היורשים בינם לבין עצמם ובין היורשים לבין המורשים.

בעבודתי אתרכז במטרה העיקרית שהיא הבנת הנושא לעומק תוך הבנת השינוי וההבדל שהתרחש בין המשפט העברי לישראלי, ואתמקד בנושאים הגדולים בדיני הירושה, אעסוק רק בזוגות שנשאו כדת משה וישראל ולא אגע בחריגים כמו בני זוג מוכרים לציבור, ילדים מאומצים, התאבדות בכתיבת צוואה וכו'.

הכלים שבעזרתם אבסס את עבודתי הם ספרות מחקרית, פסקי דין שאותם קראתי לשם הבנת תני הנושאים, ספרות פסיקה על ידי חכמים (רמב"ם לרוב), מאמרים אינטרנטיים ועוד.

מרכז העבודה נפתח בהסבר ורקע של דיני הירושה במשפט העברי לאחר מכן הסבר ורקע של דיני הירושה במשפט הישראלי, ולבסוף השוואה בין דיני הירושה במשפט העברי לדיני ירושה במשפט הישראלי תוך הצגת נושאים מדגמיים. כאשר לאורך העבודה מוצגות הערות שוליים שנועדו לכוון את הקורא למקור המידע. העבודה מסתיימת בסיכום שבו אציג את מסקנותיי ונקודת מבטי על העבודה ולבסוף מופיעה הביבליוגרפיה אשר בה אכתוב את כל כלי העבודה בהם נעזרתי לכתיבה.

דיני ירושה במשפט העברי

בפרק זה אעסוק באופן שבו דיני הירושה התממשו ומתממשים במשפט העברי. אסביר על אופן שבו התנהלה ומתנהלת הירושה לפי המשפט העברי, על החוקים ועל פסקי הדין שמתנהלים לפי המשפט העברי גם היום.

על פי ההלכה, ירושה היא העברה מידית של כל נכסי אדם שנפטר ליורשיו, עקרונות דיני הירושה במשפט העברי, מוסדרים בהלכה במה שקרוי: "הלכות נחלות". הלכות אלה עוסקות באופן שבו אדם מנחיל את רכושו לבאים אחריו, לפי הפסוק: "והיה ביום הנחילו את בניו את אשר יהיה לו"¹. הירושה מושרשת היטב במשפט העברי, כבר בספר בראשית, פרק ט"ו, פסוק ג' מופיע פסוק על הירושה: "ויאמר אברהם הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אתי". דינים מפורטים יותר מופיעים בפרשת פנחס ובפרשת כי תצא. אצל חז"ל, דיני הירושה נדונים בעיקרם במסכת בבא בתרא, וכן במסכת כתובות .

¹ מתוך דברים כא, טז .

ירושה על פי דין במשפט העברי

הירושה במשפט העברי קובעת את יורשי המנוח בדרך כלל לפי הדין, כלומר לפי מה שנקבע בתורה ולפי כך נוהגים בדרך כלל. בפרק זה אסביר על דיני הירושה לפי הדין במשפט העברי, ועל מקורם.

רקע והסבר לצורת ירושה על פי דין

דיני הירושה נמסרו למשה ולישראל ערב כניסת העם לארץ ישראל ולפני חלוקת הארץ לשבטים. מטרתם של דינים אלה הייתה לקיים את נחלות השבטים וחלקי המשפחות שבתוך כל שבט ובכל בית אב לדורי דורות.

משום קשר זה שבין דיני הירושה לבין חלוקת הארץ, היו שראו בדיני הירושה שבתורה ביטוי לנצחיות הקשר הלאומי בין העם לארצו. כך, למשל, כותב הרב "הנזיר", ר' דוד כהן: "יסוד מהות הירושה הוא לאומי כללי, בנחלת הארץ לשבטי ישראל... לפי זה עיקר מהות הירושה ויסודה מיוחד לישראל ובארץ ישראל"² ברם, לדעת הרמב"ן, כוחם של דיני הירושה שבתורה יפה לא רק לחלוקת הארץ ולירושת הארץ, שהרי נאמר בסיום פרשת בנות צלפחד: "והיתה לבני ישראל לחקת משפט" (במדבר כז, יא). היינו, דיני הירושה הללו הם בבחינת הוראה נצחית. על כן, "סדר נחלות" חל בכל הזמנים, וכשמת אדם מישראל - בין יש לו נחלה בארץ ישראל בין אין לו נחלה בה - ירושתו עוברת ליורשיו לפי "סדר הנחלות" שבספר במדבר.

מהנ"ל ניתן להבין מדוע עפ"י הדין העברי, כאשר אדם נפטר כל רכושו מורש לבניו. חשוב לציין כי הירושה על פי דין קובעת כי הרכוש מורש לבניי המנוח בלבד ובנותיו לא יורשות אולם זכאיות לשבת בבית האב וליהנות מפירות העיזבון. אך ורק במקרה ולא היו למנוח בנים, אז עזבונו מורש לבנותיו.

²הרב דוד כהן, "מהות הירושה", נזיר אחיו, תשל"ח, כרך ב, קצז, קצט.

בכל מקרה, ובלי קשר לילדי המנוח, אשת המנוח אינה יורשת עפ"י הדין העברי. לאישה קיימות זכויות מסוימות, כגון זכויות שהתחייב בעלה כלפיה על פי הכתובה, או כגון מזונותיה להם זכאית מהעזבון וכיו"ב. הרחבה בעניין זכויותיה של האישה הוא מעבר להיקף פרק זה ולכן לא אכנס לדברים אלה למעט העובדה שהאישה איננה יורשת את בעלה עפ"י הדין העברי, אבל אם האישה נפטרת לפני בעלה הוא יורש אותה. כמו כן מוסיף הדין העברי כי בן בכור (ילד הראשון לאביו אם הוא ממין זכר) יורש פי שניים משאר אחיו עפ"י הדין העברי. זאת אומרת, אם יש שלשה אחים ואחד מהם הינו בכור, מחלקים את העזבון לארבעה חלקים שווים כאשר הבן הבכור מקבל שני חלקים (חצי מהעזבון) ושאר הבנים מקבלים חלק אחד (רבע מהעזבון). אבל לחלק זה שקבלת כפל לבכור גם חסרון, כיוון שאם מגיעים לגבות את חוב המת מנכסיו על הבכור לשלם פי שניים מאחיו לחוב (הוא יכול גם לוותר על חלקו כי הוא לא בא בכורחו).

במקרה שלמנוח אין צאצאים בכלל קרוביו יורשים אותו לפי סדר הקרבה : אב, אחים, דודים ובני דודים. למעט אשתו של המנוח שלא יורשת אותו.

ניתן לראות גם בספרו של יוסף ריבלין³ את סדר העברת הירושה על פי דין כאשר הוא מדגים מתוך המשנה:

"סדר נחלות כך הוא: "איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו"-הבן

קדום לבת, וכל יוצאי ירכו שלבן קודמין לבת. הבת קודמת לאחין יוצאי ירכה

שלבת קודמין לאחין. האחין קודמין לאחי האב, יוצאי ירכו שלאחין קודמין לאחי

ירכו."

³ יוסף ריבלין, הירושה והצוואה במשפט העברי מהדורה ראשונה (ינואר 1999).

"מתנה מחיים" במשפט העברי

על פי הדין העברי, אין לאדם כל כוח להעביר נכסיו לאחר מותו לאדם אחר, הואיל וברגע שהאדם נפטר כל נכסיו עוברים אוטומטית ליורשיו ואינם ברשותו יותר.

המשתמע מכך הוא שמעיקר הדין העברי אין אדם יכול לערוך צוואה. בכל זאת, ניתן להתגבר על מגבלה זו בדרך של "מתנה גמורה מהיום ולאחר מיתת המנוח, וכל זה בתנאי שלא יחזור בו המוריש מאותה מתנה". כלומר, המוריש נותן מתנה "מחיים", בחייו, ולא לאחר מותו.

הרמב"ם פסק כך:⁴ אין אדם יכול להוריש למי שאינו ראוי ליורשו ולא לעקור הירושה מן היורש אף על פי שזה ממון הוא, לפי שנאמר בפרשת נחלות: "והיתה לבני ישראל לחקת משפט". לומר שחוקה זו לא תשתנה, ואין התנאי מועיל בה.

כיוון שעליונות דין הירושה מונעת מהאדם את האפשרות להחליט כרצונו מי יזכה ברכושו לאחר מותו, נוצרו פיתוחי הדרכים החלופיות המאפשרות את מימוש רצונו של המוריש. הדרך העיקרית היא "מתנה מחיים". שכך האדם יכול להקנות את נכסיו, כולם או קצתם, לפני מותו. ואף שרוח חכמים לא הייתה נוחה ממי שמסכל את חלוקת נכסי הירושה כפי דין תורה, הם הכירו בתוקפה המשפטי של מתנה זו, מאחר שהיא נעשית עוד בחייו של המוריש.

העניקת מתנה, העברת רכוש לאדם שלא ראוי לרשת על פי הדין העברי ניתן לראות בפסק הדין הרב אליהו אברג'ל נ' עזבון המנוח משה⁵: המנוח, בעל דירת מגורים בירושלים, ערך שטר מתנה בפני נוטריון, ובו קבע כי הוא מעביר את הדירה שבבעלותו למערער "לפי כל כללי הדין וההלכה", וחתם למערער על ייפוי כוח בלתי חוזר. לכן רשם

⁴ רמב"ם, הלכות נחלות, פרק ו, הלכה א.

⁵ בית משפט העליון ע"א 2555/98 הרב אליהו אברג'ל נ' עזבון המנוח משה פ"ד נג' (5) 673, עמ' 675-674.

המערער את הדירה על שמו לאחר מות המנוח. ביני לביני קיבלו קרובי המנוח, צו ירושה מבית המשפט המחוזי המצהיר כי הם יורשי המנוח, ומכוחו הגישו תביעה לבטל את רישום הזכויות בדירה למערער. בית המשפט קיבל את תביעתם באומרו כי לשטר המתנה שבידי המערער אין תוקף לא על פי הדין האזרחי ולא על פי ההלכה, ומכאן הערעור. כלומר ניתן לראות שהמנוח העביר למערער דירה למרות שהמערער הוא לא אחד מיורשיו על פי דין אבל המנוח העביר לו דירה זאת בדרך של שטר מתנה.

לדברי השופט יצחק אנגלרד:

"אגע בהיבט ההלכתי, אשר היווה את הנימוק הראשון של בית המשפט המחוזי לבטלותו של שטר המתנה. נגד עיני הצדדים עמדה המסורת המשפטית היהודית אשר, כידוע, אינה מאפשרת לאדם להוריש נכסים ל"מי שאינו ראוי ליורשו" וכן אינה מאפשרת "לעקור הירושה מהיורש" (שו"ע, חו"מ, רפא, א.)."

עם זאת, אין כל הדברים הללו אמורים אלא כשאמר לשון ירושה אבל אם אמר לשון מתנה דבריו קיימים (שם, רפ"א, ז). כלומר השופט מבהיר את עניין הענקת מתנה במשפט העברי, העברת רכוש לאדם שלא ראוי לרשת על פי דין.

לכן בגלל שהרב אברג'ל לא היה, על פי המשפט העברי, בין יורשי המנוח, הצוואה חייבת הייתה, כדי שתהיה תקפה, להיערך בלשון מתנה.

על פי ההלכה היהודית, נועדה נפקות משפטית מיוחדת למתנת בריא, נוסחה מיוחדת שבה מצוין כי הנכס ניתן "מהיום ולאחר מיתה".

משמעותה המשפטית של נוסחה זו היא, כי גוף הנכס מוקנה למקבל המתנה מיום החתימה (או מיום המסירה לידי המקבל), אך קניין הפירות בנכס נשאר בידי הנותן עד למותו. כלומר, בידי מקבל המתנה מצויה מיום חתימת השטר הבעלות הערטילאית

בלבד; זכויות השימוש⁶ עוברות אליו רק לאחר מיתת הנותן. לכן כך נהג הרב אברג'ל, כאשר שילם עבור השימוש שעשה בנו בדירה.

כלומר מכל זאת ניתן לומר כי על פי דיני הירושה במשפט העברי אמנם אין צוואה, אולם אדם יכול לבחור להעביר את נכסיו בחייו למישהו שאינו נכלל בין יורשיו(בנוסחה ובתנאים שנקבעו בלבד).

לכן, אדם יכול לכתוב מעין שטר שלפיו הנכס יעבור ליורש רגע לפני מותו. במקרה זה מדובר במתנה בחיים שכן המתנה ניתנה רגע לפני שהאדם נפטר.

במשפט העברי, התחייבות שאין בה קניין לא תופסת. לכן, השטר נעשה ע"י קניין סודר (הרמת חפץ לאחר כתיבת השטר).

⁶ משנה בבא בתרא, פ"ח, מ"ז; רמב"ם, הלכות זכייה ומתנה, פי"ב, הי"ג.

דיני ירושה במשפט הישראלי

חוק הירושה - הקדמה

בפרק זה אעסוק בדיני הירושה כיום לפי חוק הירושה⁷ העדכני שלפיו נוהגים ושופטים בבתי המשפט.

תחום דיני הירושה הוא תחום משפט אזרחי שחל על כל אזרחי המדינה באופן שווה. יש אפשרות לדון על דיני הירושה גם בבית דין דתי, אך זהו אינו הכלל ולא ניתן לכפות על אזרח דיני ירושה דתיים. ההבדל בין דין הירושה האזרחי לבין דין הירושה הדתי הוא רק באופן חלוקת הממון שעליו ארחיב בפרק הבא.

ירושה במובן חוק הירושה, התשכ"ה 1965 - הוא פעולה משפטית, שמתייחסת להעברת רכושו של נפטר ליורש. כמו שפותח חוק הירושה (ס' 1) כי עם מותו של אדם עובר עזבונו ליורשיו.

עזבונו של אדם אינו אישיות משפטית - אלא מהווה כל מסת הנכסים של המנוח הנאספת לעיזבון, להבדיל ממנהל עיזבון ויורשים על-פי דין.

הדין הישראלי מכיר בשתי דרכים של העברת ירושת אדם לאחר פטירתו ליורשים: ירושה על פי דין או ירושה על פי צוואה.

⁷ חוק הירושה תשכ"ה 1965 .

ירושה על פי דין במשפט הישראלי

שאדם נפטר אנו פונים ופועלים לפי חוק הירושה⁸ אשר פותח בסעיפים :

1. במות אדם עובר עזבונו ליורשיו.
2. היורשים הם יורשים על פי דין או זוכים על פי צוואה; הירושה היא על פי דין זולת במידה שהיא על פי צוואה.

כלומר כאשר נפטר אדם ולא הותיר אחריו צוואה חוקית עזבונו עובר ליורשיו על פי חוק

הירושה אשר בהמשכו קובע שלושה ענפי ירושה מרכזיים (המכונים "פרנטלות") בעת

חלוקת הירושה לפי החוק. בסעיף 10 ניתן לראות מי נכלל בענפים אלו:

10. יורשים על פי דין הם:

- (1) מי שהיה במות המוריש בן-זוג;
- (2) ילדי המוריש וצאצאיהם, הוריו וצאצאיהם, הורי הוריו וצאצאיהם (בחוק זה - קרובי המוריש).

בן/בת הזוג יורשים עם כל ענף אבל חלקם בירושה שונה מענף לענף. הכלל הוא לפי

סעיף 12 לפיו: ילדי המוריש קודמים להוריו, הוריו קודמים להורי הוריו.

שכן רק ענף אחד יורש, אם קיימים יורשים בענף הראשון הוא יורש את כל העיזבון, אם

קיימים יורשים בענף השני הוא יורש הכל וכך הלאה.

הענף הראשון – הוא ענף הצאצאים.

כאשר קיימים צאצאים לנפטר הם יורשים את מלוא העיזבון.

כאשר החלוקה מתבצעת בין הצאצאים הישירים שווה בשווה (ס' 13), כך שאם מי מהם

אינו בין החיים בעת פטירת המוריש, יתחלק חלקו בין צאצאיו הוא וכך הלאה (ס' 14).

וכאשר לנפטר בן זוג בחיים וקיימים יורשים בענף הראשון – יירש בן הזוג חצי מהעיזבון

והמחצית השנייה תחולק שווה בשווה בין צאצאיו כאמור לעיל (ס' 11(א)(1)).

⁸ חוק הירושה תשכ"ה 1965.

הענף השני – כולל את הורי הנפטר וצאצאיהם.

כאשר לא קיימים יורשים בענף הראשון עוברים לענף השני (לפי הקדימויות שנקבעו בס' 12). במקרה זה - עזבונו של הנפטר מחולק בין הוריו בשווה. אם הוריו של הנפטר אינם בין החיים בפטירתו, עזבונו יחולק בחלקים שווים לצאצאי כל הורה שנפטר, מחצית לצאצאי אבי הנפטר ומחצית ולצאצאי האם הנפטרת (ס' 13).

כאשר לנפטר בן/בת זוג בחיים וקיימים יורשים בענף השני, כל עוד שהיורשים הם הורים, יקבל בן הזוג מחצית וההורים מחצית (ס' 11(א)), אבל כאשר נמצא רק אחים של הנפטר כלומר צאצאי ההורים - יירש בן הזוג שני שלישי מן העיזבון (זהו חריג לפי ס' 11(א)(1+2)).

הענף השלישי – הוא ענף הורי ההורים.

שאינן יורשים בענף הראשון ובענף השני – עוברים לענף השלישי.

בענף זה חל עקרון דומה לזה החל בענף השני, כאשר עזבונו של הנפטר מתחלק בין ארבעת הורי ההורים ובאם מי מהם אינו בין החיים עובר חלקו לצאצאיו. אבל בענף זה יורש בן הזוג של הנפטר שני שלישי מן העיזבון ואילו הורי ההורים וצאצאיהם – שלישי. (ס' 11(א)(1+2)). בנוסף לכל המפורט לעיל כאשר אין צאצאים או הורים, יורש בן הזוג אף את מלא הזכויות בדירה בו התגורר יחד עם המנוח בשלוש השנים האחרונות לחייו וגם את המטלטלין המשמשים את דירת המגורים ומכונת הנוסעים (ס' 11(ב)).

מכאן ניתן להבין כי ירושה ע"פ דין היא בעצם תפיסה חברתית של "מה היה עושה המוריש הסביר" אילו היו שואלים אותו איך הוא רוצה להוריש. קונסטרוקציה של חזקות שקבעה הכנסת ע"פ רצונו של האדם הסביר, שנוהגת מנהג של קשרי דם (החריג היחיד: בן/בת זוג), שבו מופעלת התחשבות כי האדם לא השאיר אחריו צוואה.

ירושה על פי צוואה במשפט הישראלי

הדרך השנייה שבה הדין הישראלי מכיר להעברת ירושת אדם לאחר פטירתו ליורשיו היא בדרך של צוואה כמצוין בס' 2 הנ"ל לחוק הירושה התשכ"ה 1965.

צוואה היא מסמך שבו אדם קובע מי יירש את רכושו ואת נכסיו לאחר מותו. ההחלטה האם לערוך צוואה נתונה בידי של כל אדם לפי רצונו, וכדי להקל עליו לערוך צוואה חוק הירושה⁹ מאפשר לכל אדם להכין צוואה במו ידיו, בקלות וללא עלויות כספיות. באופן עקרוני, כל אדם רשאי לערוך צוואה, למעט מקרים יוצאים מן הכלל, בהם אדם פסול לצוות בשל חוסר יכולת נפשית או שכלית. או קטין (שלא מלאו לו 18 שנים), מי שהוכרז פסול דין, אדם שלא יודע להבחין בטיבה של צוואה (מי שלא מסוגל להבחין להיות מודע למשמעות של עריכת צוואה מכל סיבה), אלו תהא צוואתם בטלה (ס' 26 לחוק הירושה).

על פי סעיף 18 לחוק הירושה נקבע כי יש מספר צורות לצוואה:

18. צוואה נעשית בכתב יד, בעדים, בפני רשות או בעל-פה.

כלומר קיימות **4 דרכים אפשריות שבהן אדם יכול לערוך צוואה**, כך שיהיה לה תוקף משפטי מחייב:

צוואה בכתב יד (ס' 19) - תיכתב כולה ביד המצווה, תכיל תאריך כתוב בידו ותיחתם בידו. בסעיף קיימות הדרישות הצורניות לצוואה בכתב יד. שכן כל מה שכתוב בצוואה צריך להיכתב ע"י המצווה, בכתב ידו ולא על ידי מחשב או מכונת כתיבה. והצוואה האחרונה היא שקובעת.

⁹חוק הירושה תשכ"ה 1965.

צוואה בעדים (ס' 20) - יכולה להיכתב בכל דרך, בין בהדפסה ובין בכתב ידו של אחר אבל המצווה חייב לחתום עליה בפני שני עדים (שאינם נהנים מהצוואה) אשר יאשרו את הדבר בחתימתם הם בגוף הצוואה וציון תאריך.

צוואה בפני רשות (ס' 22) - אדם יכול להופיע בפני רשות (הרשם לענייני ירושה\דיין של בית-דין דת\שופט\רשם של בית-משפט\נוטריון), לומר לה את צוואתו, הרשות מאשרת על פני הצוואה שהיא נאמרה לה או הוגשה לה ומעלה את הצוואה על הכתב, המצווה מצהיר שזוהי צוואתו(בדיקת גמירות דעת המצווה), והרשות חותמת עליה.

צוואה בעל פה\שכיב מרע (ס' 23) - נערכת במצבים בהם אדם עומד בפני סכנת מוות, כאשר יש חשש אובייקטיבי וסובייקטיבי להמשך חייו. אם הוא מצווה בפני שני עדים בעל פה, ועדים אלו ערכו זיכרון דברים, והפקידו אותו אצל הרשם לענייני ירושה בסמוך ככל האפשר לאמירת הדברים = היא צוואה. אבל כעבור חודש מהרגע בו תם האיום על חיי המצווה ואם הוא נותר בחיים פוקעת הצוואה.

מזאת רואים כי הבחירה באיזו דרך לערוך את הצוואה נתונה לבחירתו המוחלטת של המצווה (פרט לצוואה בעל פה, שאותה מותר לערוך רק בנסיבות המוזכרות).

כשרות ופסלות לרשת

סעיפים אלו¹⁰ לחוק הירושה נותנים הסבר על זהות היורשים ומתייחסים לירושה על פי דין ועל פי צוואה כאחד.

הכשרות לרשת

ס' 3(ב) לחוק קובע חזקה שמי שנולד 300 יום לאחר מות המוריש, יכול להיות יורש. אבל זו חזקה הניתנת לסתירה. עם זאת החוק לא נותן מענה בכל מה שקשור להפריית ביציות ועוד.

ס' 3(ג) לחוק קובע שאין זה משנה אם בשעת לידתו של הילד היורש היו הריון נשואים או לא. מבחינת דיני הירושה מגיע לילד חלק מהירושה.

ס' 4 לחוק קובע שניתן להוריש לתאגיד. אם התאגיד בגלל התקנון לא יכול לקבל את העיזבון, הוא יכול תוך שנה לשנות את התקנון ואז יקבל את העיזבון ובית המשפט יכול להאריך בעוד שנה את התקופה לשינוי התקנון.

פסלות לרשת

ס' 5(א) לחוק קובע כי אדם שגרם למותו של המוריש או ניסה לגרום למותו של המוריש, פסול לרשת גם אם על פי דין וגם אם לפי צוואה. עקרון זה הוא מוסרי, הרצחת וגם ירשת? צריכה להיות הרשעה. אם נניח הוגש כ"א ולא הורשע הוא יכול לרשת. עם זאת אדם שלא הועמד לדין בגלל אי שפיות הדעת - יכול לרשת.

ס' 5(ב) לחוק קובע פשוטו כמשמעו שמי שהוכח על ניסיון לגרום למוות המוריש אבל המוריש מחל לו, בכתב או על ידי עשיית צוואה לטובתו, הוא חוזר לכשרות לרשת את המוריש.

¹⁰ הסעיפים 3(א) - 5(ב) כולל.

פסק הדין פלונית נ' פלוני¹¹ ממחיש לנו את ס' 5(א)(1) לחוק הירושה, התשכ"ה-1965 קובע כי "מי שהורשע על שגרם במתכוון למותו של המוריש או שניסה לגרום למותו", פסול לרשת את המוריש. המבקשת השליכה את בנה הפעוט מחלון הדירה, וגרמה למותו, על רקע מצוקה נפשית קשה. היא הורשעה בעבירה של הריגה והושת עליה מאסר בפועל בן 10 שנים. הדיון עסק אודות השאלה האם חלה בעניינה הוראת ס' 5(א)(1) לחוק. ס' הנ"ל לחוק פוסל לצורך ירושה את מי שגרם במתכוון למות המוריש; ודוק: לא נאמר בסעיף מי שהורשע בעבירה של רצח, או מי שהורשע בגרימת מותו של המוריש בכוונה תחילה. הסעיף נוקט בלשון רחבה יותר ועניינו במי שהמית במתכוון. המבחן לא טכני-פורמאלי – סעיף העבירה שבה הורשע הממית – אלא מבחן מהותי השואל אם ההרשעה נסבה על גרימת מוות במתכוון.

ולכן בעניין פסק הדין המבקשת התכוונה להמית את תינוקה. משכך, מתקיים ס' 5(א)(1) לחוק המעגן את העיקרון המוסרי הכללי בדבר "אין חוטא נשכר" בהקשר הספציפי של "הרצחת וגם ירשת", נסיבות אלו מחייבות תוצאה של פסילת המבקשת מלרשת את התינוק שאותו המיתה מתוך כוונה וכך גם פסק בית המשפט העליון בדבר ירושה.

¹¹ בית משפט העליון בע"מ 9447/07 פלונית נ' פלוני פ"ד 29.7.09, 6 ע'.

השוואה בין המשפט העברי למשפט הישראלי

בפרק זה אערוך השוואה בין דיני הירושה במשפט העברי לדיני הירושה במשפט הישראלי אשר להם נושאים דומים, שונים, ומשותפים.

צוואת שכיב מרע

כנזכר לעיל, במשפט העברי כאשר אדם רצה "להחליט על עיזבונו" היה צריך לבצע זאת בדרך של מתנה מהחיים. מכך עולה השאלה מה יעשה אדם שמותו קרב, אבל לא הספיק לכתוב צוואה שהיה בריא ולהקנות אותה כדת וכדין? כפי שנראה לפי החכמים קמו הקלות בדרישות הפורמליות של דיני המתנה, כדי שלא תיטרף עליו דעתו. בדבריו של הרמב"ם¹²:

" שכיב מרע שצוה ואמר ליתן לפלוני כך וכך... זכו הכל כשימות בכל מה שנתן להם, ואינו צריך קנין, שדברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין הן. ודבר זה מדברי סופרים. ואע"פ שאינו אלא מדבריהם, עשו אותה כשל תורה, כדי שלא תטרף דעתו עליו כשידע שאין דבריו קיימים."

כלומר, חכמי התלמוד התחשבו במצבו הגופני והנפשי הקשה של האדם, כאשר פטרו אותו מהדרישות הפורמליות שמוטלות על מצווה הבריא (מעשה קניין, דיוק בנוסח הצוואה ועוד) כדי שלא תיטרף עליו דעתו. אבל נסיבות מתן הצוואה משתנות: פעם מעידות על מודעות המצווה למותו הקרוב - "מצווה מחמת מיתה", ופעם הן מעידות על כך לא בברור - "שכיב מרע". לכן כדי להגיע להחלטה אם להקל על אדם את דרכי הקניית המתנה קבע רמב"ם בעיניין שכיב מרע¹³ "החולה שתשש כח כל הגוף, וכשל כחו מחמת החולי, עד שאינו יכול להלך על רגלו בשוק, והרי הוא נופל על המטה - הוא [הנקרא] שכיב מרע." כלומר הוא אינו צופה את פני המוות בהכרח ובדרך כלל מקננת

¹² רמב"ם, שם, הלכה ב.

¹³ רמב"ם, שם. וכן נפסק בשולחן ערוך, חושן משפט, סימן רנ, סעיף ה.

בו התקווה שיעמוד מחוליו. לכן, אין הצדקה להקל עליו את דרכי הקניית המתנה, כיוון שהקלו עליו חכמים רק כשהוא רואה את פני המוות מפחד שמא ישתגע.

מכאן מוסבר כי שאדם מצווה את כל רכושו, ואינו משאיר לעצמו דבר, מניחים שצוואתו נעשית מתוך תחושה שמותו קרב, גם אם לא אמר זאת במפורש. כי שהאדם מצווה את כל רכושו לזולת, הוא רומז במעשהו שהוא משער שלא יוכל עוד להחלים ממחלתו.

כלומר כך נהוג לפי המשפט העברי לערוך צוואת שכיב מרע, אופן זה השפיע על חוק הירושה תשכ"ה 1965 שבעזרתו דיני הירושה מתנהלים במשפט הישראלי כיום.

צוואת שכיב המרע מעוגנת בסעיף 23 לחוק (אשר עסקתי בו בקצרה) לפיו כאשר אדם רואה עצמו מול פני המוות הוא יכול לצוות בעל פה לפני 2 עדים (שלא נהנים מהצוואה) את צוואתו, הם יעלו אותה בכתב ואת נסיבות האירוע ויפקידו אותה אצל רשם הירושות.

מכאן כי המשפט העברי הינו הבסיס של סעיף 23 לחוק הירושה והשפיע על אופן ביצועו במשפט הישראלי. וניתן לראות כי למשפט העברי ולמשפט הישראלי יש דמיון בנושא זה של צוואת שכיב מרע.

מעמד האישה

בפרק זה בחרתי לעסוק בשוני של מעמד האישה בירושה לפי המשפט העברי לעומת מעמדה בירושה כיום, אין ספק שמעמד האישה הוא נושא שתמיד ישווה לעבר בנימה חיובית כאשר הוא נמצא כיום בנקודת זכות ושיפור.

לפי המשפט העברי העברת הנחלות מועברת לבנים של המנוח בלבד ולא לבנות מהנימוק שהיות והחברה המקראית היא חקלאית, הרכוש הוא אדמות, ולכן הבנים ממשיכים את האב באדמות שלו והם היורשים, הבעיה עם בנות, שהן מתחתנות עם אנשים משבטים אחרים, ולא ניתן להעביר את הנחלה משבט לשבט. ולכן בנות לא יורשות בתנ"ך. עם זאת ניתן להוסיף כי אם למנוח אין בנים, רק אז בנותיו ירשו את נחלתו (עם מגבלות) אבל בכל מקרה רעייתו של המנוח לא יורשת כלל! חידוש זה של הורשת עזבון לבנות התחולל בעקבות בנות צפחד באומרם למשה¹⁴ "למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן, תנה לנו אחזה בתוך אחי אבינו". למרות חידוש הנ"ל האישה (בת הזוג) לא נכללת בין היורשים ע"פ דין¹⁵ דבר שמעיד על מעמדה הנמוך של האישה בתקופה זו, בגלל שאין לה קשר דם עם המנוח אינה נכללת בין יורשיו (בין היתר). אבל במשפט האזרחי כיום במדינת ישראל ניתן לראות את השינוי המשמעותי שעברה האישה כרעייה וכבנותיו של המנוח. אנו חיים בחברה אחרת בה הנכסים אינם אדמות, ואין שבטים, ולכן התחילו לשנות את החוקים וכיום מקובל לתת ירושה גם לבנות, והאישה היא חלק מהיורשים ע"פ דין. שכן זכות הראשונים בירושה מתחלקת שווה בשווה בין בן הזוג של הנפטר ובין ילדיו של הנפטר. בן הזוג מקבל מחצית מן הירושה, והילדים מתחלקים שווה בשווה במחצית הנותרת. בנוסף למחצית מכלל הרכוש זכאי בן הזוג לרשת גם את המטלטלין ואת מכונית הנוסעים של המנוח, אם

¹⁴ במדבר כז' ד .

¹⁵ במשנה : "והאשה את בעלה....מנחילין ולא נוחלין" ב"ב ח , א .

הייתה לו כזו. אלמנה זכאית לקבל מן העיזבון גם את דמי כתובתה ותוספת כתובה, ובנסיבות מסוימות היא יכולה גם לדרוש מזונות מן העיזבון.

מכאן ניתן ללמוד כי מעמד האישה שהיה במשפט העברי (כוונה לבת הזוג ולבנות המוריש) היה מופלה, יש לומר נחות משל הגברים הנכללים בהעברת הנחלות לעומת מעמדה במשפט שקיים היום שבו האישה כבת הזוג זכאית לחלק נפרד משל צאצאי המוריש, ולבנות המוריש ולבניו חלקים שווים בירושה(ע"פ דין).

לסיום ניתן להבין מכך כי חלו שינויים במעמד הנשים בעניין דיני הירושה עם השנים בעקבות העולם המודרני שהתפתח ותפיסות העולם שהשתנו וגרמו להשפעה במידה ניכרת ומשמעותית.

סיכום

בעבודתי עסקתי בנושא דיני הירושה כאשר דנתי בדיני הירושה בתחום המשפט העברי, הישראלי, ובהשוואתם. כל זאת על ידי חקירה מעמיקה של הנושא, ניתוחו של הנושא והבנתו לעומק ברבדים שונים, באמצעות פסקי דין, מאמרים, ספרים ואתרים העוסקים בו. לאחר כתיבת עבודתי ניתן לראות כי דיני הירושה במשפט העברי מותאמים לתקופה בה הם חלים, כלומר במשפט העברי דיני הירושה התנהלו מתוך הנחה שעזבון המורש הוא נחלות, ושטחים בתוך השבטים ולכן חוקי הירושה בתקופה זו נחקקו ואוכפו בהתאמה לעובדות אלו. בניגוד למשפט העברי, במהלך הדורות כאשר העולם התפתח והמודרניזציה החלה, החוקים התפתחו גם הם ושונו בהתאם לעולם המודרני שהשתנה, לכן המשפט הישראלי החל לפעול על פי החוקים החדשים שמבוססים על החוקים מתקופת המשפט העברי, אבל החקיקה הותאמה לתקופתנו. ולכן המשפט הישראלי כאשר עוסק בדיני הירושה הוא מתבסס על המשפט העברי, דיונו מתנהל על בסיס החוקים המקוריים. ברם, ניתן לראות שינויים בין המשפט הישראלי לעברי בזמן פסיקתם, לדוגמה היום כבר לא פוסקים מתוך ההנחה כי עזבון המנוח הוא נחלות, ושטחים ולכן חלוקת הירושה כיום על פי דין תהיה שונה מחלוקת הירושה בעבר על פי דין. מכאן ניתן להבין שכל זאת מסביר את הסיבה לנק' הדמיון ונק' השוני שעלו במהלך עבודתי בין המשפט העברי למשפט הישראלי.

במהלך עבודתי עלו בי שאלות שחקרתי התעניינתי בהם, וסקרנו אותי. שמחתי לכתוב עבודה זו, היא תרמה והעשירה את הידע שלי וגרמה לי להגיע למסקנות ותובנות על דרכי המשפט, עברו של המשפט ולא רק בנושא דיני הירושה אשר עסקתי.

ביבליוגרפיה

מאמרים מהאינטרנט

"על הצוואה", מכללת הרצוג דעת לימודי יהדות ורוח, המרכז להוראת המשפט העברי
מכללת שערי משפט, מיכאל ויגודה ראש תחום משפט עברי, תשס"ג

www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/104-2.htm

"דיני ירושה במשפט העברי", News1, נכתב ע"י עורך דין אריאל מלאכי, 26.3.04

www.news1.co.il

"עריכת צוואה על פי ההלכה", צדק בלי חוכמה הוא לא אפשרי, נכתב ע"י עו"ד ישראל
פסח

www.iplawyer.co.il

פסיקה

בית משפט העליון ע"א 2555/98 הרב אליהו אברג'ל נ' עזבון המנוח משה פ"ד

נג(5) 673, עמ' 674-675

בית משפט העליון בע"מ 9447/07 פלונית נ' פלוני פ"ד 29.7.09, עמ' 6

משפט עברי

ספרות פסיקה

רמב"ם, הלכות נחלות, פרק ו, הלכה א

רמב"ם, שם, הלכה ב

רמב"ם, שם. וכן נפסק בשולחן ערוך, חושן משפט, סימן רנ, סעיף ה

במדבר כז' ד

במשנה ב"ב ח, א

חקיקה

חוק הירושה תשכ"ה 1965

ספרות מחקר

ספרים

יוסף ריבלין, הירושה והצוואה במשפט העברי מהדורה ראשונה (ינואר 1999)

הרב דוד כהן, "מהות הירושה", נזיר אחיו, תשל"ח, כרך ב, קצז, קצט